

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**СІМЕЙНІ
(РОДИННІ) ЦІННОСТІ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової,
І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол №від ... травня 2025 р.)*

Рецензенти:

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;

Менджул М. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу юридичного ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Спасибо-Фатеева І. В. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

С 37 **Сімейні (родинні) цінності перед викликами гібридної війни: правові проблеми** : кол. монографія / за заг. ред.: Є. Харитонов, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик ; НУ «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 508 с.

ISBN 978-617-8430-64-1

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників аксіологічної школи сімейного (родинного) права за останні десять років, присвячених аналізу правових проблем, що виникають у сфері сімейних (родинних) відносин під час гібридної війни.

Зокрема, характеризуються методологічне підґрунтя та значення ціннісної спрямованості досліджень у галузі сімейного (родинного) права.

Розглядаються мета та завдання, які постають перед українською наукою сімейного (родинного) права при вивченні сфери регулювання сімейних (родинних) відносин. Акцентується увага на необхідності врахування існування в українській правовій традиції категорій «сім'я» і «родина», як цінностей, що утворюють складну систему моральних та юридичних зв'язків, та водночас є одним з головних об'єктів гібридних загроз, а відтак потребують особливої уваги і забезпечення юридичного захисту прав та інтересів їхніх учасників під час гібридної війни. Аналізуються родинні цінності, що опинилися під руйнівним впливом всіх форм гібридної війни. Зокрема, наголошується, що на особливу увагу заслуговують проблеми захисту сімейних (родинних) цінностей, які наразі піддаються активній руйнації з боку агресора: негативний вплив на цивілізаційну самоідентифікацію українців (особливо такої вразливої категорії осіб, як діти), руйнування сімей, родин тощо. У такому контексті розглядаються, як юрисдикційні засоби захисту сімейних (родинних) цінностей, прав та інтересів, так і можливі засоби самозахисту прав та інтересів самими учасниками сімейних (родинних) відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика буття сімейного (родинного) права в умовах викликів гібридної війни з погляду аксіологічного підходу.

УДК 314.146:316.36

ISBN 978-617-8430-64-1

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Аксиологічна школа сімейного права – пошук парадигми зміцнення родинних цінностей під час війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова, Оксана Сафончик</i>)	7
Розділ 2. Сім'я і родина: моральні та правові цінності (<i>Євген Харитонов</i>)	24
Розділ 3. Сімейні правовідносини: деякі проблеми з погляду аксіології (<i>Олена Харитонova</i>)	58
Розділ 4. Родинні цінності України перед загрозами гібридної війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова</i>)	95
Розділ 5. Сім'я як бар'єр до радикалізації та маніпуляцій свідомістю неповнолітніх у цифровому просторі в умовах гібридної війни. Досвід інших країн (<i>Вікторія Рябченко</i>)	121
Розділ 6. Роль родини у захисті людей похилого віку в умовах гібридної війни (<i>Денис Романовський</i>)	134
Розділ 7. Шлюбні правовідносини в умовах гібридної війни (<i>Оксана Сафончик</i>)	148
Розділ 8. Захист прав дітей в умовах гібридної війни (<i>Катерина Глиняна</i>)	182
Розділ 9. Відновлення і захист прав дітей, розлучених з батьками унаслідок збройного конфлікту та гібридних загроз (<i>Оксана Калітенко</i>)	216
Розділ 10. Тимчасове влаштування дитини в умовах гібридної війни (<i>Інна Яницька</i>)	251
Розділ 11. Усиновлення українських дітей в умовах гібридної війни (<i>Сергій Журило</i>)	284
Розділ 12. Правове забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах в умовах гібридної війни (<i>Олександр Шамота</i>)	313
Розділ 13. Особливості стягнення аліментів в умовах гібридної війни (<i>Наталія Волкова</i>)	344

Розділ 10

ТИМЧАСОВЕ ВЛАШТУВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

Інна Яніцька

кандидатка юридичних наук, доцентка

Військові дії в Україні стали справжнім викликом для сфери захисту прав, інтересів і благополуччя дітей. З початку повномасштабного вторгнення РФ мільйони українських дітей втратили свій дім, доступ до освіти, медичних послуг та психологічної підтримки.

Однією з найбільших загроз стала фізична небезпека. Постійні обстріли та бойові дії призводять до загибелі та поранень дітей, руйнування житлових будинків, лікарень, шкіл і дитячих садків. Тисячі дітей вимушені переховуватися в укриттях, що негативно впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я.

Окрім цього, війна позбавляє дітей права на якісну освіту. Багато шкіл зруйновані або змушені працювати в дистанційному форматі, що не завжди є ефективним, особливо в регіонах з нестабільним інтернет-зв'язком. Втрата доступу до освіти може мати довготривалі наслідки для розвитку цілого покоління.

Важливою проблемою є й психологічний стан дітей. Вони стають свідками страшних подій, переживають втрату рідних, змушені покидати свої домівки. Постійний стрес та травматичний досвід можуть призвести до серйозних емоційних розладів, які потребують тривалого лікування і реабілітації.

Крім того, військові дії значно підвищили ризик потрапляння дітей у ситуації експлуатації та насильства. Втрата батьків або розлука з родиною робить їх більш вразливими.

Війна діє не тільки через вибухи й постріли – вона підриває майбутнє, позбавляючи дітей безпечного дитинства, освіти, сім'ї та навіть власної ідентичності.

В умовах воєнного стану питання захисту прав та інтересів, зокрема і дітей, набуває особливого значення. Війна створює значні викли-

ки для громадян, бізнесу та держави, зумовлюючи необхідність адаптації правових механізмів до нових реалій. Збереження верховенства права та ефективне врегулювання правовідносин стають ключовими чинниками стабільності суспільства навіть у періоди криз.

Захист цивільних прав у період воєнного стану є необхідною умовою для збереження правопорядку, забезпечення соціальної та економічної стабільності. Ефективне правове врегулювання цивільних відносин сприяє як захисту інтересів громадян, так і відновленню країни після завершення війни. Українська держава, правозахисні організації та громадянське суспільство спрямовують свої зусилля на створення надійних механізмів захисту прав кожного українця.

Воєнний стан суттєво впливає на баланс між приватноправовими та публічно-правовими механізмами регулювання суспільних відносин, зокрема у сфері захисту прав та інтересів громадян. Пріоритетність публічно-правового регулювання визначається необхідністю забезпечення функціонування державних інститутів, охорони правопорядку та забезпечення безпеки громадян, мобілізації ресурсів та контролю за економічною діяльністю. Однак, незважаючи на посилення ролі публічного права та певного «обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб»¹, приватноправове регулювання продовжує діяти та має важливе значення для збереження правової визначеності у сфері договірних і трудових відносин, сімейних та спадкових відносин, захисту права власності. Важливою є гнучкість правової системи, що дозволяє адаптуватися до нових умов, водночас зберігаючи фундаментальні права особи, зокрема, дитини.

Як зазначають Харитонов Є. О. і Харитонova О. І. «війна потребує суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного нормативного забезпечення, що ґрунтується на політологічно-соціологічному праворозумінні та поданні приватно-правової і публічно-правової методології регулювання цивільних відносин»².

В умовах запровадження воєнного стану в Україні зростає кількість дітей, які втратили батьків, залишилися без батьківського піклу-

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том VI. Приватне право в умовах гібридної війни : монографія. Одеса: Фенікс, 2024. 408 с.

вання або були евакуйовані із закладів інституційного догляду через наближення активних бойових дій до безпечніших регіонів України чи навіть за кордон. Тому, у таких умовах держава зобов'язана надавати цим дітям особливий захист і допомогу.

За повідомленнями ЮНІСЕФ загалом з лютого 2022 року вбито або поранено понад 2520 дітей. Кожна п'ята дитина в Україні втратила родича або друга¹. «Всі ці роки смерть і руйнування є буденністю для кожної дитини в Україні, – сказала Кетрін Рассел, Виконавча директорка ЮНІСЕФ. – Такий рівень насильства спричиняє величезні страждання дітей і позбавляє їх справжнього дитинства»². Офіційно зафіксовано, що більше ніж 1600 закладів освіти та майже 790 закладів охорони здоров'я були пошкоджені або зруйновані за останніх три роки.

Сьогодні в Україні Міністерством реінтеграції разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України створено спеціальний портал, який за словами радниці-уповноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, координаторки порталу Дарії Герасемчук, «став дієвим інструментом пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації». Станом на 2 березня 2025 року за інформацією з порталу «Діти війни»³ в Україні за даними Офісу Генерального Прокурора 599 дітей загинуло, 1773 – дістали поранення, 2051 – зникли, а 19546 – депортовані, та/або примусово переміщені.

Під час збройної агресії росії проти України відбувається систематичне та грубе порушення як міжнародного, так і національного права. Зокрема, зафіксовано численні випадки депортації цивільного населення, включно з дітьми, що суперечить нормам Конвенції про захист цивільного населення під час війни (ст. 49). Окрім цього, російська влада ухвалила низку нормативно-правових актів, які фактично легалізували викрадення українських дітей та спростили процедуру надання їм громадянства рф.

Зокрема, нині заяву на отримання російського громадянства для сиріт та недієздатних українських громадян можуть подавати так

¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05 2015 № 389-VII. URL: https://lb.ua/society/2025/02/21/661863_yunisef_tretyi_rik_velikoi_viyini.html

² ЮНІСЕФ: кожна п'ята дитина в Україні втратила родича чи друга на війні. URL: <https://pop.org.ua/novyny/11795-yunisef-kozhna-piata-dytyna-v-ukraini-vtratyla-rodycha-chy-druga-na-viini.html>

³ Діти війни: державний портал. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

звані «опікуни» з числа громадян рф, а також «громадяни» терористичних угруповань «Л/ДНР» і мешканці тимчасово окупованих територій Запорізької та Херсонської областей. За даними ГО «Регіональний центр прав людини», до прийомних сімей у рф передано депортованих українських дітей, яких вивезли з територій, захоплених росією після 24 лютого 2022 року. Спочатку це оформлювалося як тимчасова опіка, оскільки відповідно до ст. 165 Сімейного кодексу рф усиновлення дітей без російського громадянства не передбачено. За словами радниці-уповноваженої президента з прав дитини Дар'ї Герасемчук, «такі дії підпадають під поняття геноциду. Вашингтонський Інститут вивчення війни нагадує, що стаття 2 Конвенції ООН про геноцид визначає «примусове переміщення дітей однієї групи до іншої групи» як акт, що становить геноцид»¹.

Насильницьке вивезення до рф українських дітей, зокрема сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування нерідко здійснювалось із дитячих будинків і медичних установ, де вони перебували на лікуванні чи реабілітації. Дітей вивозили до віддалених регіонів рф, іноді вони перебували в дорозі до тижня. Аналіз відкритих джерел свідчить, що їх депортували щонайменше до 57 регіонів росії, зокрема в Омську область, Дагестан і на Сахалін. Це суттєво обмежує можливість підтримувати зв'язок з українськими родичами, а також негативно впливає на їхній фізичний (через різку зміну клімату) та моральний стан².

Разом з тим, непоодинокими є випадки, коли громадянство рф надається народженим на території країни-агресора дітям, батькам яких, громадянам України, на окупованій території було примусово надано громадянство рф. Показовим в цьому випадку є рішення Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/9809/23³.

Ясна річ, що всі ці порушення повинні бути покарані, а права українських громадян поновлені з виплатами їм відповідних компенсацій

¹ Росія депортувала принаймні 20 000 українських дітей й намагається залучити їх до війни проти України. URL: <https://www.holosameryky.com/a/herasymchuk-rosiya-deportovala-2-tysiach-ukrayinskykh-ditey/7961123.html>

² Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь : аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf

³ Рішення Малиновського районного суду м. Одеси № 110681157 у справі № 521/9809/23 Єдиний реєстр судових справ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110681157>

за понесені збитки і моральну шкоду. Від початку війни рф проти України «вдалося повернути додому 371 депортовану до рф дитину, повідомив 31 травня 2023 року президент Володимир Зеленський під час презентації плану дій Bring Kids Back UA («Повернути дітей назад в Україну»)¹. Збором доказів воєнних злочинів рф, зокрема щодо депортації українських дітей, займається Офіс генерального прокурора України у співпраці з представниками Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС). Станом на кінець лютого 2025 року за словами міністерки соціальної політики Оксани Жолнович Україна повернула 1 223 дитини з майже 20 000 дітей, що були депортовані або незаконно переміщені росією. Під час міжнародного форуму «Три роки, безліч доль: на захисті свободи та майбутнього українських дітей» у Вільнюсі О. Жолнович повідомила, що окрім повернення викрадених дітей дуже важливо створити для них безпечне середовище і дати можливість зростати в родині. З цією метою в Україні розроблено механізм реінтеграції: діти повертаються до рідних або знаходять нову сім'ю через усиновлення чи патронат².

Перед українським суспільством, яке спрямовує всі сили на боротьбу з ворогом, виникли нові виклики у сфері захисту прав дітей, а особливо тих, хто залишився без батьківського піклування під час воєнного стану. Адже «захист прав дитини є одним із найважливіших пріоритетів у нашій державі». Відповідно до ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає «охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному

¹ Наконечна Є. 371 депортовану дитину вдалось повернути в Україну з РФ. URL : <https://www.dw.com/uk/ukraini-vdalosa-povernuti-z-rf-371-deportovanu-vid-pochatku-vijni-ditinu/a-65781074>

² Україна повернула з Росії вже 1 223 депортованих дітей. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3963621-ukraina-povernula-z-rosii-vze-1-223-deportovanih-ditej.html> ; Законопроект щодо захисту прав депортованих дітей: які зміни передбачає. Вікно відновлення: вебсайт. URL: <https://recovery.win/novyny/zakonoprojekt-shhodozahystu-prav-deportovanyh-ditej-yaki-zminy-peredbachaye>

оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини»¹.

Можна констатувати, що після закінчення Другої світової війни міжнародне співтовариство усвідомило необхідність особливого захисту дітей під час збройних конфліктів. Жахливі наслідки війни, масові депортації, використання дітей у бойових діях та їхня вразливість перед жорстоким поводженням спричинили розробку нових правових норм, що забезпечують їх захист.

Четверта Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» стала ключовим документом у сфері гуманітарного права. Вона передбачає, зокрема, особливий захист дітей як найуразливішої категорії цивільного населення (ст. 24); заборону депортації дітей та насильницької зміни їхнього громадянства (ст. 49); гарантію права дітей на медичну допомогу та освіту навіть в умовах війни (ст. 50).

Згідно додатковим протоколам до Женевських конвенцій (1977 р.) забороняється вербування дітей до армії та вимагається їх особливий захист (Протокол I, ст. 77), також дітям забезпечується необхідне піклування та допомога (Протокол II, ст. 4, п. 3).

Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) стала наріжним каменем міжнародного права щодо захисту прав дітей. Вона передбачає, зокрема : право дітей на життя, освіту, охорону здоров'я та захист від насильства (ст. 6, 28, 19); заборону незаконного переміщення та вербування дітей (ст. 11, 38); обов'язок держав надавати допомогу дітям-біженцям (ст. 22). Відповідно до ч. 1 ст. 2 даної Конвенції «держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин»².

Окремо варто звернути увагу на Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми, схвалені Резолюцією Генеральної

¹ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

² Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Асамблеї ООН A/RES/64/142¹. Слід відмітити, що Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми (64/142) залишаються актуальними навіть у надзвичайних ситуаціях, спричинених природними або техногенними катастрофами, а також у разі міжнародних чи локальних збройних конфліктів та іноземної окупації. Організаціям та особам, які прагнуть працювати в інтересах дітей, позбавлених батьківського піклування у таких умовах, наполегливо рекомендується дотримуватися цих принципів. За таких обставин державним органам, фактичній владі у відповідному регіоні, міжнародному співтовариству, а також усім місцевим, національним, іноземним та міжнародним агенціям, які надають або планують надавати допомогу дітям, слід зосередити увагу на таких заходах: 1) забезпечити, щоб усі організації та фахівці, які працюють із дітьми без супроводу або дітьми, відокремленими від сім'ї, мали відповідний досвід, підготовку, ресурси та можливості для виконання цих завдань належним чином; 2) у разі потреби розвивати тимчасові та довгострокові форми сімейного догляду; 3) використовувати інституційний догляд лише як винятковий захід, якщо інші форми сімейного догляду ще не налагоджені; запобігати створенню нових закладів інтернатного типу для тривалого проживання великих груп дітей; 4) не допускати транскордонного переміщення дітей, за винятком випадків, передбачених пунктом 160 Керівних принципів; 5) обов'язково сприяти пошуку родичів дитини та її возз'єднанню з сім'єю.

Рекомендації ООН щодо альтернативного догляду за дітьми містять міжнародно визнані підходи до тимчасового догляду за дітьми, які допомагають державним органам, громадським організаціям та приймаючим сім'ям створити безпечне середовище для дітей, зберігаючи їхні права та найкращі інтереси. Основні їх цілі:

- забезпечити тимчасовий догляд та захист уразливих дітей у русі з метою розшуку сім'ї та якнайшвидшого досягнення стійкої реінтеграції в найкращих інтересах кожної дитини;
- активно сприяти реінтеграції дитини в сім'ю або, якщо це неможливо, забезпечити його/її стабільний довгостроковий до-

¹ Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 64/142. Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/8776/file>

гляд в альтернативній сім'ї, в тому числі шляхом опіки або усиновлення у відповідних випадках;

- задовольнити першочергові потреби дітей у фізичному та психічному здоров'ї, забезпечити достатнє харчування, фізичні вправи, неформальну освіту та розваги в чистому, структурованому та домашньому середовищі, підтримку навченого та досвідченого персоналу;
- працювати над підвищенням стійкості кожної дитини та впевненості в собі, здійсненням кроків до досягнення стійкої реінтеграції.

Також рекомендації наголошують на необхідності юридичних гарантій та контролю за умовами проживання дитини, щоб уникнути ризиків експлуатації, насильства чи незаконного усиновлення.

Дотримання цих рекомендацій сприятиме створенню ефективної системи тимчасового догляду за дітьми, що відповідатиме як міжнародним правозахисним стандартам, так і національним інтересам України, зокрема в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Важливим інструментом правового захисту дітей у разі військової агресії є Гаазька конвенція про батьківську відповідальність 1996 року¹. Нормами цієї конвенції передбачається захист, зокрема, і «дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав». Гаазька конвенція про батьківську відповідальність 1996 року все частіше застосовується українськими судами при ухваленні рішень. Так, Верховний Суд у постанові № 761/33136/19 від № 761/33136/19 висловив наступну правову позицію: «Питання набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування, права опіки, в тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини, охоплюються предметною сферою застосування Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року.

Відповідно до статті 5 Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року судові або адміністративні органи Договірної

¹ Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (Гаазька конференція з МПП) від 19.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

Держави звичайного місця проживання дитини мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини. З урахуванням статті 7, у разі зміни звичайного місця проживання дитини на іншу Договірну Державу, юрисдикцію мають органи Держави нового звичайного місця проживання»¹.

Можна констатувати, що міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни створило чітку систему захисту дітей, проте його ефективне застосування залежить від політичної волі держав та діяльності міжнародних судових органів. Виклики сучасності вимагають посилення механізмів контролю та відповідальності за злочини проти дітей у збройних конфліктах.

Влітку 2023 року «члени Парламентської асамблеї ОБСЄ найсуворішим чином засудили порушення рф міжнародного гуманітарного права в Україні. Зокрема, вбивство українських дітей внаслідок атак на цивільну інфраструктуру і житлову забудову та примусову депортацію понад 19 500 дітей до рф»². На літній сесії ПА ОБСЄ у Канаді було прийнято відповідну Ванкуверську декларацію, а також резолюції «Наслідки агресії рф проти України щодо жінок та дітей», «Покарання за депортацію українських дітей, забезпечення їх повернення та притягнення винних до відповідальності».

Важливим є те, що дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування гарантують реалізацію прав та забезпечення свобод не тільки норми законодавства України, а також міжнародні нормативно-правові акти.

Дороговказом для системи захисту дітей в Україні під час дії військового стану стали також Європейська стратегія з прав дитини³, Європейська гарантія щодо дітей (European Child Guarantee)⁴. Директива ЄС щодо запровадження тимчасового захисту, відповідно до Імплементації

¹ Постанова Верховного Суду у справі № 761/33136/19 від 10 вересня 2021 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/99555920>

² ПА ОБСЄ нас почула і засудила незаконну депортацію росією українських дітей та вимагає покарати всіх винних у цьому злочині! Віцепікерка Олена Кондратюк URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/238582.html>

³ Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства. URL: <https://rm.coe.int/cdenf-unofficial-translation-into-ukrainian/1680aca358>

⁴ European Child Guarantee. : website. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/addressing-poverty-and-supporting-social-inclusion/investing-children/european-child-guarantee_en

ментаційного рішення Ради 2022/382, повинна застосовуватися у всіх країнах-членах ЄС, що забезпечує дітям швидкий доступ до захисту та підтримки, освіти та охорони здоров'я. Країни-члени ЄС зобов'язані якнайшвидше призначити опікунів або законних представників для неповнолітніх без супроводу, які отримують тимчасовий захист на їхній території. Це може включати призначення тимчасового опікуна до моменту визначення постійного опікуна або організацію представництва через організацію, відповідальну за догляд та благополуччя дітей, або через іншого відповідного представника¹

Україна реалізує охорону і захист дітей через такі форми влаштування дітей, як: усиновлення, опіка, піклування, патронат, прийомні сім'ї, прийомні батьки та дитячі будинки сімейного типу (Розділ IV Сімейного кодексу України)². Альтернативні форми влаштування дітей-сирів та дітей, позбавлених батьківського піклування, набувають критичного значення під час воєнного стану, коли традиційні інституційні заклади часто не здатні забезпечити належний захист і догляд. Вони допомагають створити безпечне та стабільне середовище для дітей, максимально наближене до родинного, що сприяє емоційному та соціальному розвитку дітей. Більшість з цих форм представлені у законодавчих актах та практиці багатьох європейських країн. Слід вказати, що у європейських країнах (Польща, Литва, Великобританія тощо) догляд/опіка за дітьми в сімейних формах альтернативного догляду (прийомних, патронатних сім'ях, сімейних дитячих будинках, фостерних сім'ях тощо) вважається, як і в Україні, соціальною послугою і здійснюється спеціально підготовленими сім'ями на підставі договору³.

Слід зазначити, що трапляються випадки, коли дитині неможливо швидко надати статус дитини-сироти, чи дитини, позбавленої батьківського піклування і забезпечити одну з вищевказаних форм влаштування, зокрема, якщо інформація про таких дітей службі у справах

¹ Реагування на виклики у сфері опіки та догляду за дітьми в умовах війни в Україні. Ключові міркування та рекомендації. URL: https://eurochild.org/uploads/2022/10/Key-considerations-and-recommendations_Ukrainian-version.pdf

² Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320336/310912>.

³ Філіпішина А. А. Роман В. В., Михайленко В. М., Кияниця З. П., Тимошенко Н. В., Дибайло В. Д. Законодавчі рамки сімейних форм альтернативного догляду за дітьми у деяких країнах Європи. Огляд міжнародного досвіду URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/35826/file/family-based-alternative-child-care-legislation.pdf>

дітей не відома, в умовах надзвичайних ситуацій. Першими особами, які починають здійснювати догляд за дітьми стають їхні найближчі родичі, баба, дід, тітка, дядько, старший брат чи сестра, хрещені батьки та інші, які здійснюють фактичний догляд за дітьми до надання їм статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, та вирішення питання про влаштування. Дитина, в якої є родичі або інші особи, з якими в неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі) та які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їх сім'ї до прийняття рішення про влаштування дитини. Підставою для тимчасового перебування дитини в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки, є наказ служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини.

За відсутності родичів, до моменту звернення до відповідних органів за правовою консультацією та отримання дитиною відповідного статусу може пройти велика кількість часу, а поки цей процес буде відбуватися, хтось має здійснювати фактичний догляд за дитиною. Такою особою може виступати фактичний вихователь, особа, яка тимчасово взяла у свою сім'ю дитину, з метою її догляду, навчання, виховання та розвитку. «В законодавстві України немає чіткого визначення поняття фактичного вихователя, його прав та обов'язків, та відповідальності, яка покладається на нього. В науковій літературі зазначено, що фактичним вихователем є особа чи особи, які беруть дитину на постійне виховання до себе у сім'ю, внаслідок чого дитина набуває статусу члена сім'ї фактичного вихователя»¹. Фактичним вихователем можуть бути не лише близькі чи далекі родичі дитини, але й сусіди й інші сторонні особи. Особливістю відносин, що складаються в процесі фактичного виховання є фактична відсутність реалізації таких форм влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування як усиновлення, опіка, піклування. Факт здійснення виховання є юридичним фактом з якою і пов'язується правовідношення. Можна стверджувати, що статус фактичного вихователя є тимчасовим² і яв-

¹ Бориславська М. В. Фактичне виховання у сімейному праві: значення, суть та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 137-144. URL: https://old.univer.km.ua/statti/1.boryslavska_m._v._faktychne_vykhovannya_u_simeynomu_pravi_znachennya_sut_ta_pravovi_naslidky.pdf

² Сердечна І. Л. Сімейні права та обов'язки фактичного вихователя та дитини. *Університетські наукові записки*. 2016. № 4. С. 38-44.

ляє собою передстатус. В подальшому він трансформується у статус вихователя у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, патронатних сім'ях. Відповідно до «Постанови про функціонування дитячого будинку сімейного типу», вихователі повинні взаємодіяти на партнерських засадах в інтересах дитини, поділяючи відповідальність щодо забезпечення її потреб. Підтримка цих партнерських відносин є одним із завдань вихователя. З одного боку, він може отримати допомогу, з іншого – його робота знаходиться під постійним наглядом соціальних служб – і вихователь загалом не є вільним у прийнятті рішень щодо виховання дитини¹

Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні її захисту та догляду. Вихователь бере на себе відповідальність за тимчасовий прийом дитини, створюючи для неї комфортні умови проживання, забезпечуючи харчування, медичну допомогу та нервову підтримку. Він стає для дитини тимчасовою опорою, що дарує їй відчуття стабільності та безпеки. Така форма піклування має позитивний вплив, допомагаючи дитині оговтатися від стресу та уникнути додаткових травмуючих переживань. В умовах воєнного стану сім'ї фактичні вихователі стикаються з особливими викликами, проте їхня роль залишається надзвичайно важливою для дітей, які потребують тепла, підтримки та турботи в цей непростий час²

В сучасних умовах тимчасове влаштування дітей є актуальною темою, оскільки значна кількість дітей опинилася в складних життєвих умовах пов'язаних з війною. Це питання набуває важливості в контексті реформування системи спеціального захисту дітей відповідно до міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини. Особливий виклик пов'язаний з адаптацією дітей до нових умов, необхідністю державної підтримки сімей, на яких покладається тягар відповідальності за тимчасовий догляд за дітьми, а також з законодавчим врегулюванням цього процесу.

¹ Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>

² Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/45.pdf>; DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43>

Правове регулювання тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – це вплив суб'єктів правового регулювання (учасників відносин з тимчасового влаштування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування) на суспільні відносини щодо встановлення тимчасового влаштування цієї категорії суб'єктів права шляхом установлення правових норм та їх реалізація з метою впорядкування зазначених відносин відповідно до моделей, закладених у цих нормах. При цьому слід враховувати, що умови воєнного стану будуть потребувати переорієнтування правового впливу з нормативно-регулятивного на нормативно-ціннісно-координаційний.

Наразі в Україні дитина може бути тимчасово влаштована як в інституційні заклади, так і до сімейних форм влаштування: сім'ю родичів, знайомих; дитячий будинок сімейного типу; сім'ю патронатного вихователя; притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; центр соціальної підтримки дітей та сімей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); будинок дитини, дитячий будинок-інтернат системи соціального захисту населення та ін.¹ Цей перелік міститься у розділі «Влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. Саме цим розділом було передбачено можливість влаштування дітей, які залишились без піклування батьків, під час воєнного стану у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах *тимчасового влаштування*, що сприяло подальшій деінституалізації соціальних послуг для дітей, реформуванню інтернатних закладів та розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного часу.

Таке влаштування здійснюється з урахуванням граничної чисельності дітей, які можуть перебувати у таких формах виховання. Дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, із чис-

¹ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

ла тимчасово переміщених (евакуйованих) в межах України або за межі України за відсутності документів влаштовують до прийомної сім'ї та «до дитячого будинку сімейного типу на підставі витягу з обліково-статистичної картки дитини. Витяг подається обласною, Київською міською службою у справах дітей за місцем перебування дитини на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або Нацсоцслужбою на письмовий запит відповідної служби у справах дітей. Якщо дитина не має відповідного висновку про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток, то після влаштування її в сім'ю прийомні батьки вживають заходів для проходження дитиною медичного огляду в закладах охорони здоров'я»¹

В контексті сімейних форм виховання в дослідженні «Партнерство «Кожній дитині» надаються наступні рекомендації²: «Розширити можливості щодо сімейного влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом мінімізації бюрократичних процедур при тимчасовому влаштуванні дітей, створені прийомних, патронатних сімей, встановлені опіки над дітьми, усиновленні. Знизити межі граничної чисельності догляду дітей в одній СФВ в т.ч. з врахуванням біологічних дітей, а також особливостей розвитку та наявності інвалідності в дітей, сімейної належності; Забезпечити поступову трансформацію дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї, гранична чисельність дітей в такій сім'ї не має бути більшою ніж 7 дітей. Узгодити з нормами європейського права законодавство з питань захисту дитини, зокрема, що стосується граничної чисельності догляду дітей в сімейних формах виховання, розробити механізми поступової трансформації дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї»³.

¹ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 576. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-%D0%BF#Text> ; Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>

² Онуфрик М., Солодухіна Л. Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. URL: <https://znaydi.org/wp-content/uploads/2024/08/draft.pdf>

³ Онуфрик М., Солодухіна Л. Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. URL: <https://znaydi.org/wp-content/uploads/2024/08/draft.pdf>

Основними завданнями закладів тимчасового влаштування дітей є забезпечення соціального захисту дітей та організація надання їм комплексу соціальних, медичних, реабілітаційних, освітніх послуг на основі оцінки потреб, аналізу життєвої історії дитини та історії її сім'ї, стану батьків/законних представників та їхньої здатності виконувати батьківські обов'язки. Термін перебування в цих закладах має часові рамки, впродовж яких батьки /законні представники дитини мають подолати складні життєві обставини, які спонукали до влаштування дитини до закладу, а органи опіки та піклування прийняти відповідне рішення про можливість/доцільність повернення дитини до своєї сім'ї чи про надання їй відповідного статусу та усиновлення чи влаштування в одну з сімейних форм виховання¹.

У період воєнного стану моделі альтернативних форм сімейного влаштування дітей виявляються більш гнучкими та оперативними порівняно з традиційними інтернатними закладами, які часто зазнають перевантаження або стають небезпечними через бойові дії.

Важливою новацією стала норма Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, відповідно до якої у разі тимчасового влаштування дитини до сім'ї родичів, знайомих, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу зазначені особи, до яких її влаштовано, мають право на призначення та виплату тимчасової допомоги на період тимчасового влаштування дитини в сім'ю родичів, знайомих, прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу до дня її вибуття із зазначених форм влаштування, що визначається відповідно до наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини. Тимчасова допомога призначається та виплачується відповідно до Порядку призначення і виплати тимчасової допомоги на дітей, щодо яких встановлено факт відсутності батьківського піклування та які тимчасово влаштовані в сім'ю родичів, знайомих, прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу, «Дитина не одна», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2024 р. № 331 «Деякі питання провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського пі-

¹ Діти і війна в Україні: про забезпечення прав дитини у закладах тимчасового влаштування дітей в період війни аналітичний звіт № 5 грудень 2022 Київ, 2022. URL: <https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/doslidz/5%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf>

клування, соціального захисту дітей, залишених без батьківського піклування».

У наказі служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини обов'язково зазначається підстава, яка спричинила тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування.

Слід окремо звернути увагу на те, що саме визначення терміну «діти, позбавлені батьківського піклування» потребувало розширення тлумачення з урахуванням умов воєнного стану або виділення окремої, нової категорії дітей, які потребують охорони і захисту у фактичних обставинах, що склалися в Україні.

Наразі визначення категорії дітей, які залишилися без піклування батьків міститься у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Разом з тим, зміни, що були внесені у Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини¹ передбачають наразі розповсюдження підстав для надання такого статусу і для дітей, «батьки якої перебувають на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/тимчасово окупованій території. Акт, що підтверджує зазначену підставу, підписується представниками служби у справах дітей, територіального органу ДСНС та органу Національної поліції за місцем виявлення дитини»² Крім того, у разі коли свідоцтво про смерть або загибель батьків відсутнє або смерть чи загибель батьків не зареєстрована відповідними уповноваженими органами, дитині встановлюється статус дитини, позбавленої батьківського піклування, до моменту документального підтвердження смерті або загибелі батьків.

Загалом, слід вказати на важливість доповнення у березні 2022 року Постановою Кабінету Міністрів України № 349 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини окремим розділом «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини під час дії на території України надзвичайного або воєнного

¹ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

² Там само.

стану», що актуалізувало законодавчі норми і дозволило оперативному вирішенню важливих питань, пов'язаних із захистом прав дітей.

На важливість розширення категорії дітей, які залишились без піклування батьків та спрощення процедури влаштування наголошувала і Голова Мінсоцполітики Марина Лазевна, яка зазначала, що «чинні нормативні акти не надавали можливості влаштовувати таких дітей до сімейних форм виховання. Більше того, процедура влаштування дітей під опіку або піклування родичів вимагає такого переліку документів, який в умовах воєнного стану практично нереально зібрати. При цьому, для дітей, травмованих війною та втратою зв'язку з батьками, дуже важливо знаходитись в умовах, максимально наближених до сімейних. Тому ми напрацювали рішення, яке дає можливість забезпечити найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталося з її батьками»¹.

На період тимчасового влаштування діти вважаються *вихованцями* закладів різних типів, форм власності та підпорядкування. Відповідно до «Постанови про функціонування дитячого будинку сімейного типу», вихователі мають взаємодіяти на партнерських засадах в інтересах дитини, поділяючи відповідальність щодо забезпечення її потреб. Підтримка цих партнерських відносин є одним із завдань вихователя. З одного боку, він може отримати допомогу, з іншого його робота знаходиться під постійним наглядом соціальних служб і вихователів загалом не є вільним у прийнятті рішень щодо виховання дитини².

Слід також відмітити, що договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, а також договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу визначаються як адміністративні договори, що укладаються на підставі закону, одним із учасників якого обов'язково є суб'єкт владних повноважень, його зміст становлять права та обов'язки учасників, передбачені законом та цим договором, у сфері захисту прав та інте-

¹ Марина Лазевна відвідала громади Івано-Франківщини. Урядовий портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marina-lazebna-vidvidala-gromadi-ivanofrankivshchini>

² Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>

ресів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування¹. В той же час за термінологією договору про патронат над дітьми має багато спільного з цивільно-правовим договором (застосування таких термінів, як договір; сторони; оплатність; двосторонність тощо), однак за своєю природою він не є цивільно-правовим, оскільки предметом цього договору є діяльність, пов'язана з вихованням та утриманням дітей, що регулюється сімейним правом [, с. 317]².

Патронат виявляється надзвичайно корисним у кризових ситуаціях, надаючи тимчасовий догляд і підтримку дітям, що опинилися в складних умовах. Патронат над дитиною передбачає тимчасове влаштування дитини до родини патронатних вихователів, які забезпечують її догляд, виховання та реабілітацію (ст. 252 СК України)³. Ця особлива форма підтримки, спрямована на захист прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може жити з батьками або законними представниками, а також надання їй допомоги, щоб повернути її в рідне середовище з урахуванням найкращих інтересів. Основна мета патронату – створити для дитини безпечні умови, поки її родина долає складні обставини, такі як відсутність житла, жорстоке поводження, покарання одного з батьків чи інші критичні ситуації, з якими батьки не можуть впоратися самостійно. Патронат над дитиною здійснюється на основі договору, укладеного між органом опіки та піклування і патронатним вихователем, відповідно до статті 253 Сімейного кодексу України. Для виникнення патронатних правовідносин необхідна згода дитини, якщо вона досягла віку та рівня розвитку, що дозволяють їй виразити таку згоду.

Патронатне виховання має чітко обмежений тимчасовий характер і не може тривати більше трьох місяців. Однак в умовах воєнного стану строк перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя визначається службою у справах дітей, з урахуванням обставин надзвичайного або воєнного стану. Дитина може залишатися в патронатній родині до завершення війни і ще протягом місяця після припинення

¹ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>

² Яніцька І. А. Правовий статус патронату як форми сімейного виховання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 315-321.

³ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

чи скасування воєнного стану. «Під час надзвичайного або воєнного стану строк перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя може бути продовжено більше ніж на шість місяців на період розгляду судом справи про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав, але не довше ніж на один місяць після набрання законної сили рішенням суду, або в разі неможливості повернення дитини до батьків/законних представників чи місця постійного влаштування у зв'язку з перебуванням (проживанням) останніх на території активних бойових дій чи тимчасово окупованих російською федерацією територіях України, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженого Мінреінтеграції, для яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації»¹. При патронатному вихованні не виникають батьківські права, дитина передається тільки для догляду та виховання, а між патронатним вихователем і дитиною не встановлюються аліментні зобов'язання².

Особа, яка виявила бажання стати кандидатом у патронатні вихователі, та особа, готова бути помічником патронатного вихователя (далі – кандидат у помічники), подають у справах дітей районної у м.м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення), сільської, селищної ради (далі – служба) за задекларованим/зареєстрованим місцем проживання (перебування):

- 1) спільну заяву про намір надавати послугу патронату над дитиною;
- 2) заяву про згоду на влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя від усіх членів сім'ї, а також осіб, які фактично проживають разом з кандидатом у патронатні вихователі, в тому числі біологічних дітей, якщо вони досягли такого віку та розвитку, що можуть її висловити;
- 3) висновки про стан здоров'я кандидата у патронатні вихователі, кандидата в помічники та осіб,

¹ Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#n14>

² Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320336/310912>

4) довідки про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, кандидата у патронатні вихователі та осіб, які досягли 14-річного віку і проживають разом з ним, кандидата у помічники;

5) копії таких документів:

паспортів кандидата у патронатні вихователі та кандидата в помічники

паспорта іноземця або посвідки на постійне проживання, що посвідчує особу без громадянства; або електронну копію одного з передбачених Податковим кодексом України документів з даними про реєстраційний номер облікової картки платника податків, що за технічної можливості подається засобами Порталу Дія (крім іноземців та осіб без громадянства);

документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням;

витягу із запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (для осіб, які провадять підприємницьку діяльність);

витягу з реєстру платників єдиного податку (для осіб, які провадять підприємницьку діяльність, – у разі обрання спрощеної системи оподаткування).

Строк дії документів, зазначених у підпунктах 2-4 цього пункту, на момент створення сім'ї патронатного вихователя не повинен перевищувати 12 місяців з дати їх видачі.

Заяви разом із необхідними документами подаються в паперовій чи за технічної можливості в електронній формі.

Якщо органом місцевого самоврядування або військово-цивільною адміністрацією створено центр надання адміністративних послуг, заява та необхідні документи подаються через такий центр.

Первинну консультацію щодо створення прийомної сім'ї розпочинають із звернення за консультацією до служби у справах дітей за місцем проживання. Це можна здійснити або оффлайн, або онлайн, подавши спочатку заявку через сайт «Дія» (Каталог послуг – Сім'я – Консультація з усиновлення (можна подати заявку на консультування щодо будь-якої сімейної форми виховання, не лише усиновлення). В подальшому необхідно зібрати пакет документів, який подається

разом із заявою до служби у справах дітей також або оффлайн, або онлайн через сайт «Дія» (Каталог послуг – Сім'я – Прийомні батьки, батьки-вихователі: реєстрація кандидатом).

«Дія» зазвичай підтягує необхідні документи з реєстрів. За потреби можна завантажити їхні скан-копії. Висновок про стан здоров'я і довідка від психіатра і нарколога мають також бути готові ДО подачі заяви через Дію, адже потрібно буде обов'язково завантажити їхні скан-копії.

Якщо прийомну сім'ю хоче створити подружжя, вони подають спільну заяву, підписану кожним.

Правове регулювання відносин з тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю характеризується тим, що «таке регулювання: а) є впливом норм права на поведінку сторін договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї, узгодження їхніх потреб, інтересів один щодо одного та суспільства в цілому; б) є специфічною діяльністю органу державної влади, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, та прийомних батьків щодо впорядкування відносин між собою шляхом дотримання правових норм і їх коригування шляхом укладання конкретного договору відповідно до цих норм; в) має конкретний, організований характер (здійснюється шляхом встановлення прав та юридичних обов'язків на договірному (індивідуальному) рівні); г) має цілеспрямований та результативний характер, метою якого є створення належних умов розвитку та виховання дитини в сім'ї»¹.

На користь висновку про професійний характер діяльності прийомних батьків свідчить оплатний характер вчинюваних ними дій з виховання дитини. Один з прийомних батьків отримує щомісячну державну соціальну допомогу та грошове забезпечення. Крім того із сум грошового забезпечення прийомних батьків відбувається нарахування та сплата страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що свідчить про їхнє право на отримання пенсії.

Згідно українського законодавства прийомна сім'я є не тільки альтернативною формою сімейного виховання дитини, але є і формою

¹ Козак О. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/4.pdf>

опіки держави. В такому випадку, держава має низку своїх функцій: 1. Матеріальне забезпечення утримання дітей; 2. Оплату праці прийомним батькам; 3. Методичну підготовку та допомогу їм у вихованні сиріт; 4. Контроль за утриманням та вихованням дітей¹.

Права та обов'язки прийомних батьків щодо виховання прийомних дітей мають нормативно-правове закріплення, оскільки в договірному порядку вони отримують лише додаткову конкретизацію. Такі права і обов'язки прийомних батьків є особистими й абсолютними. З цього приводу слід констатувати пріоритет особистих прав прийомних дітей і похідний характер майнових прав. Саме тому особисті права прийомної дитини не мають об'єктивно встановлених законодавством меж, що свідчить про їх абсолютність. Натомість майнові права відрізняються великою кількістю правових зв'язків між суб'єктами і виникають щодо великої кількості об'єктів².

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (ч.4 ст. 256² СК України).

До прийомних сімей на виховання та спільне проживання влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають на первинному обліку в адміністративно-територіальній одиниці або перемістилися з тимчасово окупованих територій [, с. 261].

Слід погодитись з Токарчук, яка вказує на невідповідність норми ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» до Сімейному Кодексу України щодо визначення прийомної сім'ї, адже діти до прийомних сімей можуть передаватися як із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, так і з місць їх тимчасового перебування³.

¹ Бутрин-Бока Н. С. Щодо питання про прийомну сім'ю: деякі правові аспекти. *Актуальні проблеми равознавства*. 2017. Вип. 2. С. 56-62.

² Козак О. Особисті немайнові права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при влаштуванні їх на виховання у прийомну сім'ю. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/6.pdf>

³ Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. С. 318. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ad27c08-d3d5-4945-befe-7d10cde06c8d/content>

Процедура поповнення прийомної родини новими дітками має дещо спрощену процедуру аніж процедура її створення.

Дитячим будинком сімейного типу, відповідно до ст. 256-5 СК України, є окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Рішення про заснування дитячого будинку ухвалюється органами місцевого самоврядування після подання відповідної заяви. Після ухвалення рішення про створення Дитячого будинку укладається договір між батьками-вихователями та органом, який прийняв це рішення, щодо організації діяльності закладу. Загальне правило полягає в тому, що кількість дітей у Дитячому будинку не повинна перевищувати 10 осіб, з урахуванням рідних дітей батьків-вихователів.

Статус батьків-вихователів є їх основним видом діяльності, що підтверджує наявність у Положенні про дитячий будинок сімейного типу норми про те, що період, протягом якого особи вважалися батьками-вихователями, зараховується до їх загального трудового стажу¹. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу забезпечують довготривалий захист і стабільність, ці форми тимчасового влаштування враховують індивідуальні потреби дітей, зберігаючи їхні права і підтримуючи зв'язок з біологічною родиною, коли це можливо.

На сьогодні відповідно до законодавства повноваження щодо прийняття рішень щодо створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу, влаштування в них дітей, провадження діяльності з усиновлення на території сільських та селищних громад (майже 72 % усіх громад) належать РДА. Проте РДА не мають кадрового та матеріально-технічного ресурсу щодо популяризації таких форм, їх соціальної підтримки. Тому відповідні повноваження зводяться до суто технічного прийняття рішень у разі наявності свідомих громадян, які виявили готовність створити прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу.

Проте це не позбавляє сільські та селищні громади як органи опіки та піклування від обов'язку провадити діяльність щодо реалізації права дітей, які перебувають на їхній території або походять з неї, на

¹ Яніцька І. А. Правовий статус патронату як форми сімейного виховання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 315-321.

сімейне виховання (стаття 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»). Зокрема саме сільські та селищні громади відповідають за благополуччя дітей на своїй території, їх влаштування у разі залишення без батьківського піклування, організацію надання їм соціальних послуг, у тому числі соціального супроводу сімейних форм виховання. Якісна просвітницька робота з громадянами щодо популяризації утворення сімейних форм виховання також можлива на рівні саме громади.

У разі відсутності технічної можливості видати наказ служби у справах дітей за місцем функціонування відповідної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу діти влаштовуються за наказом служби у справах дітей відповідної обласної та міської військової адміністрації, а у разі набуття тимчасово влаштованою дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, така дитини влаштовується до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на загальних підставах з призначенням виплати державної соціальної допомоги¹

У СК України міститься поняття форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у згаданих замісних сім'ях (ст. 256-1, 256-5 СК України), вимоги до прийомних батьків та батьків-вихователів (ст. 256-2, 256-6 СК України), вимоги щодо дітей, які можуть бути влаштовані до прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу (ст. 256-3, 256-7 СК України), коротко про процедуру створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу 259 (ст. 256-4, 256-8 СК України). Процедuru створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу більш деталізовано в підзаконних нормативно-правових актах []².

Вітчизняне законодавство, визначаючи, що прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками підопічних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники (ч. 4 ст. 256-2, ч. 5 ст. 256-6 СК України), опосередковано визнає

¹ Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>

² Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 512 с.

прийомну сім'ю одним із різновидів опіки та піклування. Зважаючи на це, на прийомних батьків поширюються вимоги, встановлені для опікунів та піклувальників главою 19 СК України та главою 6 ЦК України. На думку Л. М. Токарчук, «норми, які визначають обсяг прав та обов'язків опікунів та піклувальників у цивільних правовідносинах, поширюються й на правовідносини щодо вчинення прийомними батьками цивільно-правових правочинів. Та й за своєю суттю, і за правовими наслідками відносини, що складаються у прийомній сім'ї, є відносинами з опіки та піклування» [, с. 269]¹. Разом з тим, наразі відповідно до українського законодавства тимчасове влаштування дітей, яке може відбуватися до набуття ними статусу дитини-сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування, не передбачає тимчасової опіки/тимчасового піклування.

Таким чином, держава адаптує своє законодавство до умов війни, спрощуючи процедури та підвищуючи гнучкість механізмів влаштування. Це дозволяє дітям, які залишилися без батьківського піклування через війну, отримувати необхідний захист, турботу та можливості для розвитку. Альтернативні форми влаштування стають важливою складовою гуманітарної підтримки дітей і внеском у створення майбутнього, заснованого на стабільності, турботі та сімейних цінностях.

Для того, щоб діти, які втратили батьків, виховувалися в родині, а не в інтернатах, з весни 2024 року урядом був запроваджений новий вид соціальної допомоги – для сімей, які тимчасово влаштовують до себе дитину. Допомога «Дитина не одна» призначається на дітей, які залишилися без батьківського піклування, але ще не набули відповідного статусу і перебувають на утриманні родичів, знайомих, у прийомній сім'ї або у дитячому будинку сімейного типу. Процес оформлення соціального статусу для дитини займає до 6 місяців – на цей період призначається допомога.

Для отримання допомоги людина, яка взяла дитину на тимчасове виховання, має постійно проживати в Україні.²

Допомога призначається на підставі наказу Служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини. Для отримання виплат не-

¹ Там само. С. 269.

² Виплати до 11 000 грн: хто може отримати допомогу на дітей. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/viplati-do-11-000-hrn-khto-mozhe-otrimati-dopomohu-na-ditej.html>

обхідно звернутися із заявою до органу соціального захисту, Центру надання адміністративних послуг чи виконавчого органу територіальної громади. У заяві зазначаються реквізити рахунку, на який можуть відбуватися нарахування. Крім неї також необхідно буде подати:

- копію свідоцтва про народження дитини (за наявності, у разі, коли відомості про народження відсутні в Державному реєстрі актів цивільного стану громадян);
- копію наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини;
- медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18 років, виданий в установленому МОЗ порядку (у разі тимчасового влаштування дитини з інвалідністю).

Заява розглядається впродовж 10 календарних днів. У разі її схвалення допомогу можна отримати на банківський рахунок чи у відділенні пошти за місцем проживання. Виплати призначаються на 6 місяців, але цей термін можна буде пролонгувати у разі продовження строку тимчасового влаштування дитини.

Після завершення навчання майбутні усиновлювачі, прийомні батьки, опікуни отримуватимуть довідку протягом 5 робочих днів (строк скоротився удвічі, дотепер було 10 днів). Установа, яка проводила навчання, має надіслати довідку до служби у справах дітей електронною поштою і одночасно зателефонувати до ССД, щоб попередити про готовність довідки.

Оформити опіку / піклування над дитиною як і раніше, зможуть хрещені батьки. Але додається вимога, що людина мала бути хрещеною мамою / татом до моменту, коли дитина набуває статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Це усуне можливість для деяких дорослих недоброчесно використати ситуацію.

Серйозної дискусії потребує тематика якості, підтримки та моніторингу сімей альтернативного догляду. Для експертів важливим є можливість кращого відбору та перевірки готовності батьків на етапі створення дітей у сім'ї, можливість відмови від влаштування. На етапі функціонування сім'ї експерти підкреслюють потребу у системі послуг на локальному рівні щодо підтримки та супроводу сімей: наявність медичних, освітніх, реабілітаційних, соціальних послуг. Для

цього важливим є професійна робота з сім'ями та якісна освіта фахівців, які працюють з альтернативними формами сімейного догляду, їхня спеціалізація».

В період воєнного стану розповсюджене таке явище, як виїзд за межі України. В умовах даної ситуації була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України». Це було здійснення задля забезпечення і реалізації прав громадян України, зокрема дітей – сиріт щодо безпечного та гарантованого права виїзду з держави.

Після прибуття дитини до країни необхідно обов'язково звернутися до консульської установи для встановлення сиріт на тимчасовий консульський облік. Консульська установа має протягом одного робочого дня повідомити Міністерство закордонних справ, яке своєю чергою інформує Мінсоцполітики та Нацсоцслужби про реєстрацію дітей. Виїзд дітей за межі України може проводитись у складі групи із супроводжуючими особами, при цьому одна особа може супроводжувати не більше 15 дітей або не більше 4 дітей з інвалідністю.

Конвенція про права дитини гарантує статтею 22 надання дитині статусу біженця та забезпечити належний захист та гуманітарне забезпечення.

Низка країн працює над ефективним механізмом забезпечення охороною дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та регулюванням їх розвитку.

Тимчасовий захист – це форма міжнародного захисту, яка надається відповідно до принципів, викладених у Директиві Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового припливу переміщених осіб та про заходи сприяння балансу зусиль між державами-членами щодо прийняття таких осіб з його наслідками. Відповідно до статті 2 пункту f Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «неповнолітніми особами без опіки» вважаються громадяни третіх країн або особи без громадянства віком до 18 років, які перебувають на територію держав-членів ЄС без супроводу дорослих осіб, які несуть відповідальність за них у юридичному значенні чи по факту, та залишаються на цій території, доки вони не будуть взяті під опіку вищезгаданих осіб, або також неповнолітні особи, які залишилися без опіки після прибуття на територію держав-членів ЄС.

Крім того, відповідно до ст. 16 Директиви, держави-члени якнайшвидше вживають заходів для забезпечення необхідного захисту неповнолітніх осіб без супроводу, які користуються тимчасовим захистом під наглядом опікуна або, у разі необхідності, представника організації, відповідальної за опіку та захист неповнолітніх, або інших відповідних представників.

Протягом періоду тимчасового захисту держави-члени забезпечують розміщення неповнолітніх осіб без супроводу: з дорослими родичами; у прийомній сім'ї; у спеціально пристосованих центрах для прийому неповнолітніх або в інших місцях, пристосованих для перебування неповнолітніх; під опікою особи, яка доглядала за дитиною під час виїзду неповнолітнього з країни.

У Республіці Польща, відповідно до статті 25 Закону про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом, запроваджено механізм тимчасової опіки. Він дає можливість регулювати правовий статус дітей з Україною, які прибули до Польщі без супроводу дорослих (батьків чи законних опікунів) з 24 лютого 2022 року. Відповідно до законодавства Польщі, тимчасовий опікун наділений правом представляти інтереси дитини, а також використовувати опіку над нею та її майном¹.

Тимчасовий опікун встановлюється судом з питань опіки та піклування за місцем проживання дитини. Для винесення такого рішення кандидату в опікуни необхідно звернутися до суду з відповідною заявою. Процедура може бути розпочата самим органом. Як правило, суд допитує кандидата в опікуни у судовому засіданні, а в особливих випадках справа може бути розглянута в закритому засіданні. Рішення суду про встановлення тимчасової опіки ухвалюється невідкладно, але не пізніше 3 днів з дня надходження заяви або отримання інформації про необхідність встановлення опіки. Судові витрати по провадженню за ст. 25 Закону стягується з Державного казначейства, а заявник звільняється від усіх зборів.

«Рішення суду про призначення тимчасового опікуна неповнолітній особі з України є безтерміновим, діє лише на території Польщі, не позбавляє та не обмежує батьківських прав батьків чи законного опі-

¹ Coviuih I., Khomyn Yu., Strama A. Тимчасова опіка наднеповнолітньою дитиною з України. Посібник для опікунів Ірина Краків, квітень 2023. URL: <https://www.pomocprawna.org/lib/i5r5fu/Podrecznik-dla-opiekunow-UKR-lk1671zu.pdf>

куна в Україні. З моменту перетину батьком/матір'ю або законним опікуном кордону в напрямку Республіки Польща рішення стає неактуальним у зв'язку з автоматичним переходом батьківських прав на батьків або законного опікуна як осіб, відповідальних за дитину відповідно до чинного законодавства Польщі»¹.

Тимчасовим опікуном може бути призначена повнолітня особа, незалежно від громадянства, наявності дозволу на проживання в Республіці Польща чи знання польської мови. Ступінь споріднення також не є обов'язковою умовою для встановлення опіки, однак, суд, відповідно до Закону, в першу чергу призначає опікуна з числа родичів або інших довірених осіб. У тих випадках, коли кандидата на тимчасового опікуна немає суд звертається до органу соціального захисту, який протягом 48 годин зобов'язаний визначити особу на кандидата. Першою формальною умовою для кандидата на тимчасового опікуна є досягнення 18 років. Серед інших критеріїв: повна дієздатність, відсутність позбавлення громадянських а також батьківських прав, відсутність судимості за злочин проти статевої свободи чи www.pomocprawna.org порядності або за умисний злочин із застосуванням насильства щодо особи чи злочин, вчинений на шкоду неповнолітньому чи у співпраці з ним, а також відсутність рішення про заборону провадження діяльності, пов'язаної з виховання, лікування, навчання або піклування про неповнолітніх або зобов'язання утримуватися від перебування в певних середовищах або місцях, відсутність заборони контактувати з певними особами або заборона залишати певне місце проживання без дозволу суду. Перевірка судом дотримання вищезгаданих критеріїв забезпечує належний догляд за дитиною.

В умовах воєнного стану, спричиненого повномасштабною агресією росії, необхідність підвищення ефективності механізму правового регулювання цивільних відносин є очевидною, адже правові інструменти повинні відповідати викликам, які постають перед суспільством. Одним із таких викликів є забезпечення прав та інтересів дітей, які залишилися без належного батьківського піклування через бойові дії, вимушене переміщення чи загрозу життю їхніх батьків.

¹ Covtiuh I., Khomyn Yu., Strama A. Тимчасова опіка наднеповнолітньою дитиною з України Посібник для опікунів Ірина Краків, квітень 2023. URL: <https://www.pomocprawna.org/lib/i5r5fu/Podrecznik-dla-opiekunow-UKR-lk1671zu.pdf>

У цьому контексті механізм тимчасового влаштування дітей у безпечні сім'ї потребує нормативного закріплення, що відповідатиме як публічно-правовим, так і приватно-правовим засадам регулювання цивільних відносин.

З урахуванням того, що в умовах надзвичайних ситуацій цивільне законодавство частково втрачає своє «приватно-правове забарвлення», механізми договірного регулювання тимчасового влаштування дітей мають поєднувати гнучкість цивільного права з публічними гарантіями захисту прав дитини. З одного боку, укладання договору між біологічними батьками (опікунами) та приймаючими сім'ями є формою реалізації автономії волі сторін у сфері приватного права. З іншого боку, цей договір має відповідати принципам захисту дітей, що закріплені в міжнародних правових актах, включаючи Рекомендації ООН щодо альтернативного догляду за дітьми (2022 року), а також підлягати контролю з боку держави для запобігання порушенням прав дитини.

Крім того, враховуючи, що природне право в умовах війни може виступати квазірегулятором цивільних відносин, особливо на тимчасово окупованих територіях, важливо забезпечити юридичне визнання та легітимність правовідносин, які виникають у період воєнного стану. Це означає, що тимчасове влаштування дітей повинно мати прозорі юридичні механізми, які дозволять надалі безперешкодно відновлювати правовий статус дитини та її сімейні зв'язки після стабілізації ситуації.

Таким чином, рішення Уряду, щодо тимчасового влаштування дітей має важливе значення і має враховувати баланс між договірним регулюванням (як виявом приватного права) та необхідністю державного контролю (як частини публічного права), що є ключовим принципом правового регулювання цивільних відносин в умовах війни. Це рішення спрощує процедуру влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування родичів; дає можливість такій дитині перебувати під час воєнного стану на умовах тимчасового влаштування в прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу, чи за спрощеною процедурою – під опікою або піклуванням родичів; забезпечить найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталось з її батьками.

Доречною в умовах воєнного стану видається можливість укладення договору про тимчасове влаштування дітей між біологічними батьками (опікунами) та батьками у безпечній сім'ї в умовах воєнного стану. Укладання договору про тимчасове влаштування дитини між біологічними батьками (опікунами) та батьками у безпечній сім'ї є юридичною гарантією прав та обов'язків сторін, що сприяє захисту дитини, запобігає можливим зловживанням та сприяє стабільності в її житті. Такий договір може регулювати питання відповідальності за життя, здоров'я та виховання дитини, порядок повернення її біологічним батькам після нормалізації ситуації, а також інші важливі аспекти догляду.

Законодавство України не забороняє тимчасове влаштування дітей у приватні сім'ї за взаємною згодою сторін. Хоча законодавчо така форма догляду, як «тимчасова передача дитини», прямо не передбачена, договірне регулювання може бути використане як додатковий механізм захисту інтересів дитини. Він може слугувати підтвердженням добровільного характеру передання дитини та визначати основні умови перебування дитини у сім'ї, що її приймає.

У договорі про тимчасове влаштування дитини між біологічними батьками (опікунами) та приймаючою сім'єю необхідно передбачити ідентифікацію сторін із зазначенням їхніх повних даних, а також обґрунтування підстав для тимчасового передання дитини, таких як воєнні дії, евакуація чи загроза життю. Важливо чітко визначити термін дії договору або умови його припинення, наприклад, до стабілізації ситуації, а також закріпити права та обов'язки сторін: приймаюча сім'я має забезпечити належні умови для проживання, харчування, медичного догляду та освіти дитини, а біологічні батьки – підтримувати зв'язок, за можливості допомагати фінансово та мати право на повернення дитини. Окремо слід передбачити порядок повернення дитини біологічним батькам, визначити можливість надання медичної допомоги за необхідності, а також, за домовленістю, врегулювати фінансові питання. Обов'язково слід підкреслити, що договір не передбачає передачі батьківських прав, а лише регулює питання тимчасового догляду за дитиною. Документ має бути підписаний усіма сторонами та укладений у двох примірниках для кожної з них, що гарантуватиме юридичну визначеність, безпеку для дитини та зрозумілість зобов'язань кожної сторони.

Воєнний стан створює критичні виклики у сфері захисту дітей, особливо щодо їхньої ідентифікації, евакуації, тимчасового влаштування та моніторингу. Саме тому існує необхідність адаптувати механізми правового, організаційного та технологічного характеру для забезпечення ефективного захисту дітей в умовах воєнного стану. Зокрема, необхідним є спрощення бюрократичних механізмів прийняття рішень, що стосуються дітей, шляхом впровадження електронного документообігу та розробки правових норм для регулювання евакуації дітей без документів або без супроводу батьків. Важливим кроком є створення національного реєстру дітей, які потребують тимчасового влаштування, що дозволить відстежувати їхнє місцезнаходження та забезпечить ефективний моніторинг. Крім того, необхідно запровадити сучасні методи ідентифікації, зокрема використання біометричних даних та мобільних технологій, що дозволить швидко встановлювати особу дитини навіть у разі втрати документів.

Наразі особливої важливості набувають питання, врегульовані постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання». Зокрема, постанова зобов'язує Міністерство цифрової трансформації «забезпечити у п'ятимісячний строк удосконалення Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та процесів його інформаційної взаємодії з відповідними базами даних, державними реєстрами та інформаційними системами для цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання», а також вносить суттєві новаційні зміни до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, доповнюючи його новими пунктами 40¹, 40², 40¹.

Також потрібно відзначити співпрацю міжнародної організації а саме ЮНІСЕФ (ООН) з Україною. Дитячий фонд спільно з Офісом президента та Міністерством соціальної політики запустили загальнонаціональну інформаційну кампанію «Дитина не сама: інструкція з турботи». Метою даної кампанії є привернення уваги до порушення прав дітей під час війни. А саме мова йде про права дітей, які залишилися в результаті російської агресії без піклування батьків і потребують турботи та тимчасового дому.

Ця ініціатива сприятиме популяризації раніше створеного за сприяння ОП чат-бота «Дитина не сама» в Telegram https://t.me/dytyna_ne_sama_bot, що дозволяє українським сім'ям та іноземним організаціям подати заявку до служб у справах дітей про готовність тимчасово влаштувати неповнолітніх .

Важливим аспектом є підвищення рівня контролю та відповідальності за тимчасове влаштування дітей. Це включає вдосконалення механізмів перевірки опікунів, підвищення кримінальної відповідальності за незаконне влаштування дітей, торгівлю людьми та інші зловживання. Окрім цього, необхідно створити резервні фонди для фінансової підтримки тимчасових опікунів, центрів реабілітації та притулків, а також розробити механізми державного фінансування та міжнародного співробітництва у цій сфері.

Ще одним важливим напрямком є удосконалення процедур міжнародної евакуації дітей, що передбачає гармонізацію правових норм із законодавством країн-приймачів, консульський супровід та контроль за умовами проживання дітей за кордоном. Окрім цього, необхідно інституалізувати обов'язкову психологічну допомогу для дітей, які пережили воєнні травми, шляхом створення спеціалізованих центрів підтримки. Підвищення ефективності регіональної координації є ще одним ключовим завданням, що передбачає призначення відповідальних координаторів у кожному регіоні, розробку єдиних стандартів взаємодії між державними структурами, міжнародними організаціями та волонтерами/

Очікуваними результатами цих заходів є спрощення та прискорення бюрократичних процедур, що дозволить ефективніше реагувати на виклики воєнного стану, підвищення рівня безпеки дітей через ефективний облік, ідентифікацію та моніторинг, зменшення ризиків незаконного усиновлення, торгівлі людьми та інших зловживань, покращення умов тимчасового влаштування та реабілітації дітей, а також створення дієвих механізмів міжнародної співпраці у сфері захисту дітей.

Ключові слова: тимчасове влаштування, діти, батьки , воєнний стан, сім'я, патронат, прийомна сім'я, діти-сироти , окупована територія, дитячий будинок сімейного типу, біологічні батьки, тимчасова опіка, опіка, усиновлення.